У ЦАРИНІ ВЕРЛІБРУ

ВІДЗИВ
офіційного опонента про дисертацію
НАУМЕНКО НАТАЛІЇ ВАЛЕНТИНІВНИ
«Генеза і шляхи розвитку українського верлібру кінця XIX – початку XXI століть»

на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 10.01.01 – УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА;
10.01.06 – ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ
(Рукопис. Київ. 2010 р.)

Дослідження Науменко Наталії Валентинівни – перша спроба у вітчизняному літературознавстві системного вивчення українського вільного віршування кінця XIX – початку XXI століть.

Автор демонструє неабияку обізнаність у сфері не лише вітчизняної, а й світової верлібристики, глибоке розуміння шляхів еволюції та ключових проблем жанру, що досліджується в дисертації, яка, безсумнівно, є вдалою спробою системного дослідження генезису та розвитку українського верлібру, тим ціннішого, бо включає й твори поетів діаспори.

Заслуговує на увагу й щиру повагу – як обсягом дослідженого матеріалу, так і ґрунтовністю його аналізу – екскурс в історію виникнення й розвитку вільного вірша в різних культурах Заходу (англійській, німецькій, італійській, іспанській, російській, польській) та Сходу (індійській, китайській, японській), та в Україні. Не менш ґрунтовні й аргументовані термінологічні розвідки, зроблені дисертантом. Насамперед ретельно досліджена етимологія самого терміна „верлібр”, його різновидів та відповідників у італійській, іспанській, польській, чеській, російській літературах.

Однак при цьому деякі твердження та коментарі Наталі Науменко є дискусійними, виглядають не зовсім переконливими. Наприклад, оригінальним аспектом поетики верлібру в болгарській культурній парадигмі репрезентується *„промова людини, створена повсякденною мовою, одначе звернена до незвичайного співрозмовника, передусім природи”* (стор. 20). А хіба такий аспект не присутній в культурній парадигмі поетики – і не лише верлібру – багатьох інших народів? Прикладів безліч. То чому ж цей аспект є оригінальним?

Варто було б також іноді знаходити більш вагомі аргументи на підтвердження тієї чи іншої тези, особливо узагальнюючого характеру. Непереконливою є, наприклад, така аргументація: *„Загалом можна стверджувати, що у вільного вірша є своя історія, яка перегукується з історією людської душі. Італійський теоретик і практик вільного віршування, футурист П. Буцці визнавав вільний вірш таємничим складником суспільності, яка постійно розвивається”*. Ні до цього, ні після немає

переконливих аргументів на підтвердження того, що історія вільного вірша перегукується з історію людської душі, якщо такі аргументи взагалі можливі.

Цілком слушно пані Наталія зауважує, що „відповідність форми та змісту" притаманна не лише японському верлібру, як вважає А. Мамонов, а будь-якому національному різновиду вільного віршування. Оскільки *„будову рядка в творі подібного ґатунку продиктовано не заздалегідь установленою рівноскладністю, а змістом, думкою"* (стор.21). Але, по-перше, відповідність форми та змісту є ознакою взагалі будь-якого художнього твору належного естетичного рівня, а по-друге, хіба твори інших поетичних жанрів диктуються заздалегідь установленою рівноскладністю, без врахування думки, тобто змісту? Хіба не буває навпаки, що саме задум, тобто гештальтний зміст, визначає, а то й диктує метрику поетичного рядка?

Втім, зазначимо, що подібні „неточності" в дисертації Н. Науменко є винятком, а не правилом і не впливають на загальну наукову значущість роботи.

Не можна не погодитися з автором, що вивчення типології форм вільного вірша є надзвичайно складним процесом внаслідок великої кількості його тлумачень у різних культурах, адже характеристики верлібру залежать (у термінологічному вимірі) від особливостей певної філологічної терміносистеми та специфіки певної художньої мови (у літературній практиці). А тому, як зазначено в дисертації, цю форму „слід вивчати у кожного поета осібно".

Цікавим є і спостереження автора, що дефініції вільного вірша в довідкових видання відрізняються від визначень, поданих у наукових працях та літературній критиці, передусім тим, що наголошують на його типових рисах (членування на віршовані рядки, повтори фраз, синтаксичних конструкцій, відсутність рими, розміру тощо). Щоправда, автор обмежується лише констатацією цього факту.

Ґрунтовно, з розумінням ключових проблем вільного віршування дисертант аналізує наукові теорії щодо його сутності як по горизонталі (від перших теоретиків верлібру Ш. Вільдрака та Ж. Дюамеля до сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених), так і по вертикалі. Про достатньо глибоке проникнення в їх сутність свідчать, як чіткий показ еволюції наукових поглядів на ту чи іншу ключову проблему (термінології, жанрової та образної семантики, наголошення, римування та ритміки, строфіки, інтонаційно-лексичних повторів, епігонської верлібризації тощо), так і цілком аргументовані висновки, слушні зауваження та заперечення.

Як приклад можна привести незгоду автора з точкою зору Т. Наварро, згідно з якою верлібр є породженням безсистемної зміни розмірів та строфічної організації окремого твору, за якої один-два розміри утворюють ритмічну базу вірша, а рядки налічують від чотирьох до двадцяти складів. При цьому дисертант зауважує, що „у верлібрі зміна розмірів і строфіки набуває максимальної гнучкості", яку аж ніяк не можна вважати ознакою безсистемності.

Досить широко, якщо не вичерпно, в дисертації поряд з дефініціями верлібру презентовані й проаналізовані його класифікації, основу яких складають насамперед особливості архітектоніки вільного вірша та мови, якою він створений, його жанрове та мовне оформлення, індивідуальний стиль автора. Дисертант доказово зазначає, що в українській практиці співіснують різні класифікації верлібру, кожна з яких позиціонує певну стильову, жанрову, образну його особливості. Також належна увага в роботі приділяється питанням типології та періодизації українського вільного вірша. Погоджуючись із багатьма тезами, висловленими в різні часи різними практиками (І. Франком, В. Поліщуком, Д. Загулом, Б. Якубським, О. Бригинцем, іншими) та науковцями (Н. Костенко, О. Жовтісом, Г. Сидоренко, А. Мойсеєнком, іншими) щодо цих важливих понять, дисертант слушно зауважує, що художня творчість верлібристів усе ж не підпадає під якийсь конкретний тип навіть найвдалішої класифікації і здебільшого є синтезом версифікаційних елементів.

Аксіоматично: не можна всерйоз говорити про сутність будь-якого літературного (і не тільки) явища, не враховуючи його потенційного впливу на реципієнта, тобто психофізіологічної компоненти. Зазначимо, що в дисертації присвячено цьому чимало сторінок. Розглядаються й порівнюються різні, часто суперечливі точки зору на те, як реагують розумова й чуттєва природа читача на особливості вільного вірша, позбавленого метричної правильності, звичного римування та інших атрибутів традиційної версифікації.

Вагомим науковим досягненням дисертанта, безперечно, є дослідження усього корпусу українського верлібру з точки зору його жанрової природи. Достатньо доказово визнає вона вільний вірш не стільки жанром, скільки ***метажанром***, тобто системою, яка здатна інтегрувати ознаки жанрів різних літературних родів, зокрема елементи ліричних, ліро-епічних, епічних, драматичних, фольклорних, а також жанрів релігійної лірики, адресатно-щоденникового профілю, сатири та гумору. Досить сміливо як прообраз, прототип українського вільного вірша, який характеризується метажанровим наповненням, дисертант розглядає „Слово о полку Ігоревім" і доводить, що український верлібр „усталився як версифікаційна система... не без впливу давньоруської пам'ятки, завдяки творчому застосуванню її ритміки та художньої образності".

Приваблює в роботі й те, що її автор постійно звертається до полеміки з приводу тієї чи іншої проблеми вільного віршування, не уникає дискусійних моментів, намагається висловити й обґрунтувати власну точку зору.

Зміст дисертації переконливо свідчить, що Н. Науменко, аналізуючи художні й теоретичні узагальнення вільного віршування різних історичних періодів, довела своє право підсумувати у „Висновках", що *верлібр – це мистецький феномен, до студій якого можна долучити чи не всю літературознавчу (в тому числі фольклористичну) термінологію.* Тим вагомішим виглядає здійснене автором наукове дослідження цього феномену, його вдала спроба структурувати й систематизувати численні теорії вільного віршування, часто суперечливі, різні як за часом створення, так і за своєю специфікою, належністю до певних національних культур.

Разом із тим, трактування дисертантом верлібру *як унікального способу висловлення образної думки, позначеної внутрішнім ритмом, який, реалізуючись у поетичному творі, вивільнює світоглядно-естетичні потенціали художнього слова,* є, на нашу думку, дещо дискусійним. Безперечно, можна і треба трактувати верлібр як унікальний спосіб висловлення образної думки, але хіба тільки у вільному вірші вона має внутрішній ритм? Хіба логічні акценти й наголоси, скажімо, в силабо-тонічних віршах завжди співпадають з метричними розмірами й не мають свого імпліцитного, внутрішнього ритму? Та й взагалі, чи слушно вважати ритми тієї ж силабо-тоніки внутрішніми? Так, наголошені склади дозволяють їх більш чітко відслідковувати, але при цьому вони залишаються все ж таки прихованими, внутрішніми. На відміну, скажімо, від танцю, де ритм сприймається візуально й аудіально, тобто є проявленим зовнішньо. Отже, чи не є будь-який ритм у поезії внутрішнім (більш чи менш відчутним), якщо, звісно, не йдеться про метричну схему тактометричного періоду? То, мабуть, краще було б вжити тут прикметник „***своєрідний"*** або „***специфічний*** ритм", як, власне, дисертант і робить у „Висновках" в остаточному визначенні верлібру.

Крім того, верлібровий ритм сам по собі не реалізується, не диктує авторові певний темп так, як ритми силабо-тонічної системи. Отже, чи не доречніше було б сказати не „який, реалізуючись у поетичному творі", а „реалізація якого вивільнює..." (що в поетичному творі – й без того зрозуміло)? Втім, можна залишити й так, як є, і тоді варто звертатися до проблем свідомого й несвідомого авторства, взаємин тексту й суб'єкта письма, яке, за висловом М.Фуко, подібне до гри, що постійно вибігає поза власні правила й перетинає власні межі.

До речі, на нашу думку, саме автори верлібрів (як прояву метажанру) знаходяться в трансдискурсивній позиції й можуть стати аргументом для критики модної сьогодні теорії „смерті автора”, яка стверджує, що письмо, тобто процес створення художнього тексту, „затирає індивідуальні характеристики суб’єкта письма”. Адже справжнє, а не епігонське вільновіршування (на жаль, досить розповсюджене в сучасному літературному процесі) потребує наявності у суб’єкта письма розвиненої мовної особистості, яка прийшла до верлібру, за висловом М. Хвильового, „через глибоку культуру класичного вірша”, здатна охоплювати думкою попередні версифікаційні традиції, аби знаходити нові, власні шляхи реалізації в поетичній формі тих чи інших вражень та ідей. Дійсно, треба мати право на верлібр (В. Базилевський), який до того ж є суворим суддею таланту (Б. Бунчук). Поза всяким сумнівом для таких стане в нагоді дисертаційна робота Н. Науменко.

Не викликає заперечень друга частина визначення дисертантом вільного віршу: *„Внутрішня сутність верлібру – вияв не „свободи від форми”, а свободи у виборі формотворчих засобів та їх синтезу задля поглиблення змісту вірша”*. Щоправда, виникає запитання: чи не тавтологічним є вираз „внутрішня сутність”, адже сутність (як свідчать словники) і є внутрішнім змістом будь-якого предмету чи явища?

Обсяг досліджених у дисертації матеріалів більш ніж достатній. Безумовно, не можна осягнути неосяжного, і все ж таки шкода, що поза увагою автора залишився такий непересічний майстер вільного вірша, як Володимир Затуливітер. Свого часу книга його верлібрів „Пам’ять глини” („Радянський письменник, 1984) мала досить широкий резонанс. Та й у посмертній його збірці „Четвертий з триптиху” („Факт”, 2004) є чимало верлібрів, які своєю креативністю заслуговують на літературознавчу увагу.

Ще раз і ще наголосимо, що висловлені зауваження ні в якому разі не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Н. Науменко „Генеза і шляхи розвитку українського верлібру кінця XIX – початку XXI століть”. Не викликає заперечень остаточне визначення дисертантом верлібру *як широкої метажанрової структури формального рівня, яка характеризується специфічним ритмоінтонаційним оформленням. Воно й зумовлює активну взаємодію різних літературних жанрів, стилів і родів, елементів поетичної мови, кожен із яких акцентується через будову рядка, періоду або строфи, переважання прямих або переносних значень слова*.

Робота виконана на високому фаховому рівні, завдання, постановку та розв’язання яких передбачала дисертант для реалізації поставленої мети, виконані. Відтак і мета роботи досягнута: системно вивчена проблема становлення й розвитку українського верлібру, ретельно розглянуті його жанротворчі та версифікаційні концепти в контексті різних художніх систем тощо.

Вважаю, що дисертація Науменко Н.В. є завершеною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати в галузі віршознавства: системно вивчено проблему становлення й розвитку українського верлібру, ретельно розглянуто його жанротворчі та версифікаційні концепти в контексті різних художніх систем, виведено власне бачення вільного віршування як феномена української новітньої поезії. Отримані результати в сукупності є суттєвими для подальших досліджень у даному напрямі, зокрема у розв’язанні проблем психології творчості, світоглядно-естетичного дискурсу новітньої літератури.

Зауваження, побажання та поодинокі дискусійні моменти не суперечать загальному висновку щодо наукової значущості дисертаційного дослідження. Дисертація насичена слушними й тонкими аналітичними спостереженнями, кожний розділ завершується аргументованими висновками. Рівень достовірності дослідження зумовлений міцною теоретичною базою, логікою викладу основних положень. Усе це засвідчує високий рівень підготовки автора, наділеного філологічним хистом, науковим сумлінням, умінням поважати іншу думку.

За актуальністю, науковою новизною, достовірністю, практичною цінністю, структурою, змістом, оформленням дисертація та монографія відповідають вимогам до докторських дисертацій, передбаченим ВАК України.

Основні положення дисертації викладено у 34 публікаціях.

Автореферат висвітлює основні положення роботи й відповідає загальним вимогам до авторефератів дисертацій, передбаченим ВАК України.

Вважаю, що Науменко Наталія Валентинівна має всі підстави для надання їй наукового ступеня доктора філологічних наук за двома спеціальностями 10.01.01 – українська література, 10.01.06 – теорія літератури.

15 листопада 2010 року

О.Г.Ткаченко,
доктор філологічних наук, професор
завідувач кафедри журналістики та філології
Сумського державного університету

СПИСОК АВТОРІВ

Анохіна Т.О. - кандидат філологічних наук, Київський національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ.

Антонюк О.В., Донецький національний університет, м. Донецьк.

Волкова О.М. - кандидат філологічних наук, Сумський державний університет, м. Суми.

Вертій О.І. - кандидат філологічних наук, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

Віннікова Н.М. - кандидат філологічних наук, Київський університет імені Б. Грінченка, м. Київ

Горенко В. - студентка, Сумський державний університет, м. Суми.

Грабівська Г.І. - аспірантка, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гурбанська А.І. - доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ.

Гурин А.Ю. - студентка, Сумський державний університет, м. Суми.

Жиленко І. Р. - кандидат філологічних наук, Сумський державний університет, м. Суми.

Калантаєвська Г.П. - кандидат філологічних наук, Сумський державний університет, м. Суми.

Переломов А.Ю. - аспірант, Сумський державний університет, м. Суми.

Подгурська І.О. - аспірантка, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків.

Попович М.М., Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці.

Рагузіна Л.Ю. - кандидат філологічних наук, Східноєвропейський університет економіки та менеджменту, м. Черкаси.

Романенко А.В. - учениця, Черкаська гімназія № 9, переможець міського конкурсу МАН, м. Черкаси.

Спіжавка Н.В., Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці.

Ткаченко В.І., Творче об’єднання перекладачів Київської організації НСПУ, м. Київ